

Jødisk aktivisme i Danmark 1938-1943

Med tyskernes besættelse af Danmark i 1940 og regeringens afgang i 1943 ændredes forholdene for jøderne i Danmark. Det affødte forskellige reaktioner blandt jøderne, som stod på usikker grund. Arthur Arnheim beretter i artiklen om den modstand, som danske jøder aktivt udøvede over for nazisterne, og om en enkelt jødes enestående indsats for at redde sine trosfæller i september og oktober 1943.

Af Arthur Arnheim

Den fremtrædende tysk-jødiske kultursociolog Hannah Ahrendt overværede i 1961 retssagen mod SS-officeren Adolph Eichmann. I en række kommentarer redegjorde hun for sine indtryk. Hun var her især kritisk over for den passivitet, jøderne havde udvist, da Holocaust udviklede sig. Det rejste en storm af protester i den jødiske verden, hvor man opfattede hendes kritik som en beskyldning om, at jøderne selv havde medvirket til, at katastrofen fik det uhyrlige omfang. På denne baggrund er det relevant at undersøge, hvorledes jøderne i Danmark forholdt sig, da truslen om forfølgelse udviklede sig og blev til realitet.

Længe før den tyske besættelse havde jøderne i Danmark udformet en holdning og en politik over for antisemitisme. Den var baseret på en forestilling om, at jøders fremtræden i offentligheden var gnisten, der kunne antænde antisemitiske angreb. Følgelig anbefalede man, at jøder holdt lav profil. Eleverne i de jødiske skoler fik indprentet tilbageholdende optræden. Man brugte det gamle latinske mundheld: Den, der lever stille, lever godt. Da tyskerne besatte Danmark i 1940, blev passivitet en nødvendighed. I de første måneder af besættelsen blev der ikke udgivet jødiske blade og tidsskrifter, og foreningernes virksomhed blev stillet i bero. Da de efterhånden senere kom i gang, skete det i al stilfærdighed.

Den tyske gesandt Cecil von Renthe Fink forstod at udnytte dette forhold. Under en privat sammenkomst med danske politikere og erhvervsfolk i 1942 udtalte gesandten, at jøderne måtte forholde sig "musestille", for ellers kunne man risikere, at Berlin fik øje på dem, og så vidste man ikke, hvad der kunne ske.¹ Det var tydeligvis en advarsel til danskerne om, at jødeproblemet kunne blive en udfordring for en fortsættelse af samarbejdspolitikken. Men realiteten var, at det jødiske samfund i Danmark forholdt sig musestille.

Imidlertid var der en gruppe jøder, som ikke mente, at man passivt kunne tillade sig at afvente, hvad fremtiden ville bringe. Det var de unge jøder fra Tyskland, der arbejdede som landvæsenselever på danske gårde. Siden 1933 havde der været en ordning, hvorved jøder fra Tyskland som forberedelse til en tilværelse i Palæstina, *chalutzim*, kunne få midlertidig opholdstilladelse i Danmark. I de første besættelsesår arbejdede disse *chalutzim* på en plan om legalt at komme til Palæstina via Sovjetunionen og Tyrkiet. Med den tyske invasion af Sovjetunionen i juni 1941 var der imidlertid lukket for denne mulighed. Gruppens ledelse begyndte nu at lægge planer for en illegal flugt.

*Allerede i de første år af besættelsen lagde unge jøder fra Tyskland, der arbejdede som landvæsenselever på danske gårde, flugtplaner.
Foto: Dansk Jødisk Museum.*

En af lederne, Berl Grass, havde udformet en plan, som han selv ville afprøve. Han havde fundet frem til, at jernbanewogener, som brugtes på de internationale ruter, havde en jernkonstruktion under vognene mellem hjulene, som man kunne ligge på. Udrustet med vand og fødevarer begav han sig på den illegale færd fra Danmark over Tyskland og Østrig til Sofia i Bulgarien. Forsøget lykkedes, men da Grass ankom til Sofia, vendte han om og søgte tilbage ad samme rute. Ansvarlighed og disciplin bød ham at vende tilbage for at kunne berette om de indvundne erfaringer. Han nåede ikke tilbage. I Hamborg blev han opdaget og deporteret til Auschwitz, hvor han blev dræbt. Gruppen fik aldrig at vide, hvad der var sket. Der blev lagt andre dristige planer.²

Fra Danmark blev der eksporteret store maskiner til Tyrkiet. De var pakket i meget store trækasser. En plan om at flygte skjult i disse kasser blev bragt til udførelse, men igen med katastrofalt udfald ved tysk afsløring af flugtforsøget.³ Et flugtforsøg blev imidlertid gennemført med succes. Nogle *chalutzim* "lånte" et fiskefartøj på Bornholm, der bragte seks af de unge jøder til Sverige.⁴ Mens information om de ovennævnte mislykkede forsøg aldrig nåede Danmark, blev flugten

fra Bornholm hurtigt kendt. Den vakte nemlig stor opmærksomhed i Sverige og blev fyldigt omtalt i de svenske og udenlandske medier. Det vakte bestyrtelse i det dansk-jødiske samfund. Man advarede de ledende i *Hechalutz*, bevægelsen for jødiske landvæsenselever, om, at noget lignende kunne bringe samtlige jøder i Danmark i fare.

Da rygterne blev realitet

Næsten helt frem til aktionen og flugten i oktober 1943 anbefalede ledelsen for det jødiske samfund, at man forholdt sig fuldstændigt passivt. Heri blev det jødiske samfund bestyret af de danske myndigheder. Den senere danske statsminister Hans Hedtoft har berettet, at da han den 28. september bragte advarslen til det Mosaiske Troessamfunds formand, C.B. Henriques, var det med ordene: "De må øjeblikkelig gøre alt for at advare hver eneste jøde i byen."⁵ Men repræsentanterne for trossamfundet fulgte ikke denne henstilling.

En vigtig undtagelse må her anføres. "Oppositionen" i repræsentantskabet, formanden for Dansk Zionistforening Benjamin Slor, gik i aktion. Han følte sig an-

svarlig for landvæsenseleverne, idet han selv havde været aktiv for at få etableret ordningen om deres uddannelse i Danmark. Slor henvendte sig allerede den 24. september 1943 til den svenske gesandt Gustav von Dardel med en plan om at få udstedt svenske beskyttelsespas og indrejsetilladelser til de 500 landvæsenselever. Dardel sendte en forespørgsel til det svenske socialministerium, der var positivt indstillet. Arbejdet blev sat i gang, men den endelige godkendelse lå først klar i slutningen af oktober, og da var de alle enten i Theresienstadt eller i sikkerhed i Sverige.⁶

Går man nu fra ledelsen til det dansk-jødiske samfunds enkelte medlemmer, finder man en helt bemærkelsesværdig indsats for at redde ”medjøder” fra tysk deportation. Den blev udført af den 22-årige veterinærstuderende David Sompolinsky (født 1921) i de kritiske dage omkring slutningen af september og begyndelsen af oktober. Rektor Aage Bertelsen, der blev leder af Lyngbygruppen, som reddede omkring 700 jøder til Sverige, har i sin beretning om gruppens arbejde skrevet:

I en vis forstand var denne unge jøde den egentlige grundlægger af hjælpearbejdet i Lyngby ... utrættelig, bogstavelig talt nat og dag, var David i virksomhed for at hjælpe aldeles uden hensyn til egen risiko.⁷

Det ser imidlertid ikke ud til, at hans indsats er indgået i det dansk-jødiske samfunds kollektive erindring.

Familien Sompolinsky

Sompolinskys energiske aktivitet var karakteristisk for hele hans families liv og tilværelse. Når der opstod problemer, ventede man ikke på hjælp fra andre, men gik straks selv i gang med at finde en løsning. Sompolinskys forældre, Shimshon (Jakob) og Dora Sompolinsky, var kommet til København fra Polen i 1914. Her ernærede Shimshon Sompolinsky sig som skrædder. Familien fik ni børn. De fik statsborgerskab i 1931.

Familien havde ikke oprindeligt haft problemer med opholdstilladelse, men i 1919 fik Shimshon Sompolinsky besøg af det danske fremmedpoliti, der bad om at se hans identitetspapir. Det skyldtes, at man i Danmark

efter den kommunistiske revolution i Rusland 1917 frygtede infiltration af anarkister og andre revolutionære. Shimshon Sompolinsky havde ingen dokumenter, der viste, hvorfra han kom, og politiet sagde, at hvis han ikke fremkom med dokumentation, kunne han risikere at blive udvist. På dette tidspunkt var Sovjetunionen ikke anerkendt af Danmark og havde derfor ingen diplomatisk repræsentation i København – men der var et russisk handelskontor. Her henvendte Sompolinsky sig. Kontorchefen sagde straks til Sompolinsky, at han godt kunne tale jiddisch, for det forstod han. Kontorchefen udfærdigede den nødvendige dokumentation forsynet med behørig stempeler. Dermed blev problemet løst. Først mange år senere fandt en af hans sønner ud af, at den forekommende og hjælpsomme kontorchef var Maxim Litvinov (oprindeligt var familienavnet Finkelstein). Litvinov var Sovjetunionens udenrigsminister i årene 1931 til 1939.⁸

En redningsaktion i 1938

Dora Sompolinskys søster var gift med Abraham Gerstensang. Efter Første Verdenskrig var han og hans kone flygtet fra Polen til Tyskland forsynet med et Nansenpas, som var den dokumentation, den internationale flygtningeorganisation udstedte under Første Verdenskrig.⁹ Familien Gerstensang slog sig ned i Minden, Tyskland, hvor Abraham fik både opholds- og arbejdstilladelse. Som alment bekendt iværksatte nazisterne diskrimination og forfølgelse af jøderne i flere stater. I efteråret 1938 arbejdede rigsfører SS Heinrich Himmler blandt andet med planen om uddrivelse af ”østjøder”. Den 26. oktober 1938 kom ordren om tvangsmæssig fordrivelse af 17.000 polske jøder fra Tyskland. Af særlig dansk interesse er, at daværende Gestapochef, senere rigsbefuldmægtiget i Danmark Werner Best, var særdeles aktiv ved ordrens udstedelse og dens totale gennemførelse.¹⁰

Familien Gerstensangs tilværelse i Minden var i fare, og hjælpen kom fra deres slægtninge i København. Siden Hitlers magtovertagelse i 1933 havde Danmark været restriktiv med at give flygtninge eller ”emigranter”, som man valgte at kalde dem, opholdstilladelse. Netop i året 1938 strammede man betingelserne for at give jødiske

flygtninge fra Tyskland midlertidig opholdstilladelse. Af den grund valgte familien Sompolinsky at få Gerstensang, hans kone og tre børn illegalt til Danmark.

Den ældste søn, Isak Sompolinsky, drog til Sønderjylland for at sondere mulighederne. Her kom han i forbindelse med en gårdejer, der havde marker på begge sider af grænsen. Isak Sompolinsky forhandlede med ham om at føre familien Gerstensang hemmeligt over grænsen. Gårdejeren erklærede sig villig, men ville ikke medtage børn i sin vogn. Forhandlingen sluttede med en aftale om, at to voksne kunne bringes hemmeligt over grænsen. Herefter rejste Isak Sompolinsky med sit danske pas til Minden. I løbet af arbejdet med at få hjulpet familien måtte Isak Sompolinsky passere grænsen fire gange. Isak Sompolinsky var meget jødisk af udseende, men han camouflerede sig ved at tage sin danske studenterhue på hovedet. I Minden blev det aftalt i første omgang at bringe Abraham Gerstensang til Danmark. Gårdejeren havde sagt, at han kunne tage to personer med, og derfor tog Isak Sompolinsky til Hamborg, hvor han opsøgte overrabbiner Joseph Carlebach. Isak Sompolinsky bad ham om at finde en person, som mod at betale en del af omkostningerne ville være rede til at rejse illegalt ind i Danmark. En sådan medpassager blev fundet.

Operationen lykkedes, og Abraham Gerstensang blev installeret hos Shimson Sompolinsky i Nansensgade 90, København. Ifølge politivedtægten måtte man kun huse en udlænding i tre dage, før man skulle anmelde gæstens tilstedeværelse til politiet. Det så familien Sompolinsky stort på, mens de på højtryk arbejdede med planer om, hvorledes fru Gerstensang og hendes tre børn – hvoraf de to var tvillinger på seks år – skulle bringes til Danmark. Denne gang forsøgte man en anden metode. Resten af familien gik over grænsen et sted, hvor man havde observeret, at hverken det tyske eller det danske politi kunne forventes. Men man tog fejl. Fru Gerstensang og hendes tre børn blev anholdt af danske grænsegendarmer og sat i arresten i Padborg, mens det danske politi skulle forhandle med de tyske myndigheder om deres udvisning til Tyskland.

Den 23. november 1938 henvendte Shimshon Sompolinsky sig til Udenrigsministeriet med en ansøgning om midlertidig opholdstilladelse for familien Gerstensang. Han skrev heri, at han garanterede for deres ophold, og at de "saalænge de bliver her ikke vil nyde nogen Hjælp og ikke vil falde det offentlige til Last."¹¹ Shimshon Sompolinsky kom til at tale med kontorchef Gustav Rasmussen (den senere udenrigsminister) og har berettet, at denne var bestyrtet over at høre, at man havde sat små børn i arrest (det forhold blev imidlertid rettet, idet fru Gerstensang og hendes tre børn blev anbragt i husarrest i et pensionat).¹² Sagen gik nu videre til Justitsministeriet. Dora Sompolinsky opsøgte justitsminister K.K. Steincke. Denne lod sig dog ikke bevæge. Han beordrede udvisning af familien Gerstensang.

Abraham Gerstensang var imidlertid ført til Padborg i afventen på, at udvisningen blev gennemført. Det danske grænsepoliti tog kontakt til Gestapo i Flensborg med henblik på at få udvisningen effektueret, men fik at vide, at det ikke kunne lade sig gøre. Tyskerne nægtede at give indrejsetilladelse. Da det danske politi insisterede, blev det forelagt for Gestapo i Berlin. Her fastholdt man afslaget. I dag ved vi, som det ovenfor er anført, at rigsfører SS Heinrich Himmler havde beordret de 17.000 polske jøder udvist til Polen, og afslaget kan derfor ikke undre.¹³ Familien Gerstensang fik dermed midlertidig opholdstilladelse i Danmark. Da det blev oktober 1943, måtte familien flygte til Sverige. Dermed måtte Abraham Gerstensang for tredje gang i sit liv flygte som følge af jødeforfølgelser.

Oktober 1943 – i Jerusalem

Sompolinskys ældre broder, Meir Sompolinsky (født 1919), havde efter sin studentereksamen fra Christianshavns Gymnasium i 1938 modtaget et stort studielegat fra Det Mosaiske Troessamfund. Det blev benyttet til en uddannelse som lærer i jødiske fag, og Meir Sompolinsky rejste til Palæstina for at få sin uddannelse. Da tyskerne i april 1940 besatte Danmark, blev han afskåret fra kontakt til sin familie og det jødiske samfund i Danmark, idet Palæstina var britisk mandatområde. Sidst i september 1943 nåede rygterne om tysk jødeforfølgelse i Danmark til Palæstina. Uro og

uvished lammede imidlertid ikke Meir Sompolinskys handlekraft. Han henvendte sig til den lille forening *Hitachdut Olei Skandinavia* – sammenslutningen af indvandrere fra Skandinavien – med en plan, der skulle redde danske jøder.

Den britiske mandatregering havde indført stramme restriktioner for jødisk indvandring til Palæstina. *Jewish Agency* (zionistbevægelsens organ) havde imidlertid forhandlet med briterne og sikret sig en mindre kvote, *Veteran Certificate*, for prominente og ledende jøder, og Meir Sompolinskys plan gik ud på at benytte dette som udgangspunkt. Han udfærdigede en liste med 86 navne på jøder i Danmark, som blev sendt til *Jewish Agency*. Den skulle gå videre til de britiske myndigheder med anmodning om visa til de på listen anførte. Herefter skulle der føres forhandlinger med Det Internationale Røde Kors om at bringe de danske jøder i sikkerhed.

Den første del af planen blev gennemført. *Jewish Agency* fik indrejsetilladelse, men inden der forelå en bekræftelse, gik hele oktober måned. Dansk Zionistforenings formand modtog meddelelsen fra *Jewish Agency* i Sverige først i november, og da var der næsten ingen jøder tilbage i Danmark. Meir Sompolinskys liste indeholdt navne på de mest prominente jøder i Danmark. Professorerne Stephan Hurwitz og L.S. Fridericia, C.B. Henriques og forfatteren Henri Nathansen ville nok have undret sig, hvis de havde vidst, at der var skaffet dem visa til indrejse i Palæstina.¹⁴

September/oktober 1943 – i København

Jøderne i Danmark havde ingen konkret viden om den politiske udvikling i løbet af september. Den 29. august havde tysk militær overtaget magten i Danmark, erklæret militær undtagelsestilstand og taget gidsler, heriblandt overrabbineren og andre prominente jøder. Den danske regering var sat ud af spillet, og hermed var politikernes tilsagn om at ville beskytte jøderne mod tyske overgreb bortfaldet.¹⁵ Alt andet var rygter. Rygter om en tysk aktion, hvornår den kunne forventes at ske, en eventuel aktions omfang med videre. Rygterne var ikke enslydende – ofte modsagde de hinanden.

Resultatet blev kaotisk forvirring og usikkerhed, der lammede handlekraften.

Sompolinsky var en af de eneste danske jøder, som lagde planer for redningen af sine frænder, og som selv aktivt deltog i redningsarbejdet. Hans aktiviteter vil i det følgende blive beskrevet ifølge den beretning, han først i 1950'erne indgav til arkivet ved Yad Vashem, Israels officielle mindesmærke for jødiske Holocaust-ofre. Den har titlen: *De danske jøders redning under Holocaust af David Sompolinsky (en af de reddede)*. Størstedelen af den er bekræftet i Bertelsens bog *Oktober 43*, men har også fundet bekræftelse i andet kildemateriale.¹⁶

Allerede før den tyske aktion havde Sompolinsky deltaget i initiativer til beskyttelse af jødiske interesser. I 1942 havde en dansk nazist forsøgt ildspåsættelse af synagogen. Unge jøder havde herefter dannet et vagtværn, der patruljerede synagogens område om natten. I Sompolinskys beretning er det beskrevet: ”De eneste våben, der stod til vor rådighed, var knipler og en direkte telefonforbindelse til politiet.” Hertil kom en sag af helt anden karakter. Det var den ”hemmelige” aktion, som nogle tyske emigranter i Danmark havde igangsat. Den drejede sig om at sende pakker med fødevarer til jøder, der var deporteret til ghettoen i Lodz i Polen. Denne virksomhed, som begyndte i 1942, fik et temmelig stort omfang og fortsatte endda i nogen tid efter oktober 1943.

I efteråret 1943 var Sompolinsky indkaldt som værnepligtig og gjorde tjeneste i CB-korpset, Civilbeskyttelsen. Iført særlige blå uniformer med skråhue så man CB'erne patruljere på gaderne i følge med ordensbetjente. Det gav dem øgenavnet ”føl”. Sompolinsky var stationeret på Kommunehospitalet i København med den særlige opgave at hjælpe med evakuering af patienter i tilfælde af luftbombardement.

Onsdag den 29. september var dagen før den store jødiske nytårsfest. I synagogen i Krystalgade blev det meddelt, at der ikke ville blive holdt gudstjeneste under nytårsfesten, og at man opfordrede de tilstedeværende til ikke at opholde sig hjemme. Samme aften var der inviteret 30 personer til fest i Sompolinskys hjem, Nansensgade 90. Det var der en særlig anledning til.

Der findes kun få fotografier, der viser jøders flugt til Sverige i efteråret 1943. Dette er taget af en flygtning på en båd på vej fra Falster til Ystad. Foto: Frihedsmuseet.

En af husets døtre var blevet gift få dage forinden, og traditionen tro blev der holdt festmåltid hver dag i bryllupsugen.

Inden man havde sat sig til bords, stod pludselig en ung mand i stuen. Sompolinsky genkendte ham som en ung arbejder, han ofte havde set i kvarteret. Den unge mand sagde, at de tilstedeværende hurtigst muligt skulle forlade stedet og spredes, idet et tysk angreb kunne forventes. Det førte til diskussion blandt familien og gæsterne. De havde jo hørt så mange forskellige rygter i de foregående uger. Til sidst måtte den unge mand med grådkvalt stemme appellere til dem om at følge hans råd. Det hjalp. Familien besluttede sig for straks at tage til Værløse, i hvis nærhed de den foregående sommer havde lejet et sommerhus, som stod tomt. I Værløse skrev de den nat kontrakt med ejeren om beboelse af huset. Den unge mand, som havde bragt advarslen, kom sandsynligvis fra det nærliggende socialdemokratiske hus i Rømersgade, hvor Hedtoft dagen før havde fået oplysningen om tyskernes planer, og hvorfra det vides,

at socialdemokratiske partiarbejdere sendtes ud i byen for at sprede advarslen.

Sompolinsky tog ikke med resten af familien til Værløse. Han opsøgte administratoren på Kommunehospitalet, som han kendte fra sin CB-tjeneste, for at sætte ham ind i situationen. Administratoren troede, at Sompolinsky var blevet vanvittig. Han fandt et værelse i bygningen, hvor han opfordrede Sompolinsky til at overnatte. Selv begav han sig ud i byen, hvor der var natligt udgangsforbud for civile. Administratoren var tidligere officer i livgarden og havde stadig forbindelser på Amalienborg. Her prøvede han at få klarhed omkring rygterne. Sent på natten vækkede han Sompolinsky. Han var tilsyneladende rystet over, hvad han havde fået bekræftet. En af hans medarbejdere blev tilkaldt, og sammen med Sompolinsky blev der den nat lagt planer. Det må forstås, at de ikke vidste noget om, hvornår og hvordan tyskerne ville slå til, endsigte at en situation ville opstå, hvor det kunne lykkes at bringe jøderne til sikkerhed i Sverige.

Planlægningen handlede først om at finde frem til jøder, der stadig opholdt sig hjemme, og bringe dem foreløbigt i sikkerhed. Dernæst om at finde steder, hvor de ville kunne anbringe dem. Da der var rationering, måtte de også finde ud af, hvorledes de skulle forsyne dem med mad. Her fandt de frem til, at mad kunne leveres fra hospitalets køkken, som var uden for rationeringen. Det ville blive nødvendigt at rekruttere et betydeligt antal personer til hjælpearbejdet. Der blev lavet lister over læger, sygeplejersker, ambulanceførere og almindelige taxachauffører, der var "sikre", det vil sige, som ikke var nazister eller tysk-sympatisører. Sompolinsky foreslog, at de fra hospitalets apotek skulle rekvirere store mængder af A+D-vitaminer til uddeling blandt flygtningene for at undgå mangelsygdomme i en situation, hvor de måske i lang tid måtte leve under unormale forhold. Her foregreb Sompolinsky noget, som først senere blev gennemført. Professor Richard Ege organiserede afsendelse af de første pakker med fødevarer til de deporterede i Theresienstadt. Ege insisterede (trods modvilje fra Dansk Røde Kors) på, at pakkerne skulle indeholde piller med stor koncentration af vitaminer.¹⁷

Der blev ikke sovet mere den nat, og næste morgen tog Sompolinsky ud i byen for at opsøge jøder, der endnu ikke var bragt i sikkerhed. Det var nu torsdag den 30. september – den første dag i det jødiske nytår. Flere steder i hovedstadsområdet havde grupper af jøder fundet sammen i private hjem for at holde gudstjeneste. David fandt ca. 30 jøder samlet hos grosserer Isidor Samson. Han opfordrede dem til at give oplysninger om jøder, de kendte, som endnu opholdt sig hjemme. Han udnævnte en ung pige til sekretær og opfordrede hende til at finde en blyant og papir for at lave en liste. Hun var forfærdet, for hun kendte Sompolinsky som en dybt religiøs jøde, som man ikke kunne forvente ville bryde forbuddet mod at skrive og arbejde på helligdage. En liste blev dog udarbejdet. Så telefonerede han til Christianshavns Gymnasium, hvorfra han i 1940 blev student, for at få aftalt møde med rektor Frederik Bøgh.

Hos Samson fandt han 10 ældre og svagelige, som man ikke kunne anbringe i fremmede hjem. Sompolinsky besluttede, at de måtte indlægges på et hospital. Fra sin gymnasietid havde han en klassekammerat, der var søn

af gynækologen dr. Zacharios, som han nu søgte kontakt med pr. telefon. Sompolinsky frembragte sit ærinde og fik at vide, at han ville blive ringet op. Det skete da også, og stemmen i telefonen sagde: "Deres navn er Svend Nielsen. Dr. Zacharios er optaget af operation, vi sender en anden læge." En kvindelig læge dukkede op, og hun var helt villig til at udfylde indlæggelsesattester med falsk navn og opdigtede diagnoser.

Sompolinskys besøg hos rektor Bøgh resulterede i, at rektoren indkaldte en del af lærerstaben, og i lærerværelset forklarede Sompolinsky, at der var behov for skjulesteder til beskyttelse af de truede jøder. De tilstedeværende erklærede sig rede til at modtage jødiske "gæster" i deres hjem. Da flere af lærerne boede i Lyngby eller Sorgenfri, blev der herved skabt kontakt til Aage Bertelsen, der allerede var begyndt arbejdet med at redde jøder, som var i fare. Dette blev basis for oprettelsen af Lyngbygruppen, der som nævnt reddede 700 jøder til Sverige.

Den følgende dag, den 1. oktober 1943, var den jødiske anden nytårsdag: Den begyndte med, at Sompolinsky opsøgte ældre og svagelige jøder. Han aflagde besøg i stiftelsen Meyers Minde beliggende bag synagogen. Her var et antal svage og gamle blevet efterladt. Sompolinsky kunne ikke overtale dem til at forlade hjemmet. Senere betegnede han dette som et nederlag. Det forstår man, når man kender disse gamle menneskers skæbne. På natten for den tyske razzia blev de vækket og brutalt gennet sammen og slæbt til skibet ved Langelinie, der skulle deportere dem. I Theresienstadt blev de nogle af de første danske jøder, der døde af strabadser og sult.¹⁸

Et nyt nederlag ventede. Sompolinsky fik den idé at henvende sig til De Gamles By, der både var hospital og plejehjem. Han bad dem om at modtage ældre, syge jøder. Han fik den besked, at det kun kunne lade sig gøre, hvis der blev stillet garanti for betaling af deres ophold. Man må forestille sig situationen. En ukendt ung mand dukker op. Han kommer ikke fra nogen organisation eller institution og kan ikke henvise til en kendt kontaktperson. Det måtte blive et afslag.

Inden Sompolinskys dag endte, fulgte et besøg hos en fængselsinspektør. Det vides fra Rigspolitichefens

informationsskrivelser til landets politikredse, at nogle jøder den 29.-30. september var blevet pågrebet under flugtforsøg og sat i arrest.¹⁹ Sompolinsky kendte to, som sad i Vestre Fængsel. Han bad fængselsinspektøren om – under hensyn til omstændighederne – at løslade dem. Inspektøren sagde, at det havde han ikke bemyndigelse til, men at der ville blive taget vare på disse arrestanter. Han holdt ord. Da den tyske aktion blev sat i gang, overførtes de til arresten i Helsingør, hvor politiet satte dem i forbindelse med modstandsbevægelsen.

Lørdag den 2. oktober om morgenen vågnede Sompolinsky på Kommunehospitalet uden anelse om, hvad der var sket om natten. Han begav sig hjem. Alt var normalt. Cyklisten var på vej til arbejde, sporvognen kørte ad Frederiksborggade. Da han nærmede sig Nansensgade 90, blev han standset af naboer, der advarede ham om ikke at gå op i lejligheden. Tyskerne havde været der om natten for at fange familien, men de havde måttet gå med uforrettet sag. Sompolinsky skyndte sig derfor tilbage til Kommunehospitalet. På vejen blev han standset af en tilfældigt passerende cyklist, der forstod situationen. Han tilbød Sompolinsky sin cykel, så han kunne komme hurtigt af sted.

Da han nåede hospitalet, opdagede han, at han ikke kunne komme ind ad den indgang, som han tidligere havde benyttet. Der var kun én mulighed tilbage: At gå ind ad hovedporten til visitationen. Han satte sig i venteværelset og fik her øje på en ventende, som han kendte. Det var ejeren af den jødiske slagterforretning i Borgergade, Itzig Edelmänn. Denne så demonstrativt den anden vej for ikke at give sig til kende. Sygeplejersken kom ud og kaldte på næste patient: Jens Hansen. Ingen rørte sig, og hun gik derfor hen til Edelmänn og sagde: ”Glem nu ikke, at De hedder Jens Hansen.” Da det blev ”Svend Nielsen”s tur, gik Sompolinsky ind til visitator, der spurgte, hvad han fejlede. Sompolinsky svarede: ”Nervesammenbrud.” ”Nej”, sagde lægen, ”den har jeg brugt så mange gange i dag, vi skriver nyrebetændelse efter tuberkulose.” Derfor blev han indlagt på medicinsk afdeling. Hermed forstod han, at de planer, som var blevet lagt hos administratoren om natten to døgn tidligere, nu var i fuld gang med at blive realiseret.

Sompolinsky blev ”udskrevet” og vendte tilbage til Lyngby for at være med i redningsarbejdet. Da man var nået frem til den 10. oktober, var størsteparten af jøderne i Danmark bragt til Sverige, og de sejlruiter, man havde benyttet, var ude af kraft. Men der var stadig arbejde at udføre. Uden for hovedstadsområdet var der jøder skjult, som ventede på flugtmulighed. Det drejede sig dels om *chalutzim*, der havde arbejdet på landbrug forskellige steder, og dels om gemte børn – en gruppe, hvis skæbne lektor Sofie Lene Bak fortjenstfuldt har udforsket og beskrevet.²⁰ Sompolinsky var med til at redde nogle fra hver af de to grupper.

På et børnehjem nær Odense blev flere jødiske børn holdt skjult. Nogle af disse sagde aftenbøn på hebraisk, som de var vant til hjemmefra. Efter nogle dage begyndte også nogle af de ikke-jødiske børn at sige aftenbøn på hebraisk. Efterhånden som tiden gik, steg nervøsiteten imidlertid for, at nogle af de mange, som færdedes omkring, eller som arbejdede i hjemmet, ville komme til at tale over sig og røbe de jødiske børns tilstedeværelse. De måtte derfor bringes til Sverige, og Sompolinsky kom til at deltage i deres redning. Det blev en kompliceret operation. Først blev børnene bragt til København. Her blev de anbragt på Bispebjerg Hospital, som var blevet et center for redningsarbejdet. Herfra gik turen sydover til Falster, hvorfra udskibningen fandt sted.

Sompolinsky ledsagede de ovenomtalte jødiske børn fra børnehjemmet i Odense på sin egen flugt til Sverige, der foregik den 20. oktober 1943. Efter tre ugers intens virksomhed var et kapitel af den unge Sompolinskys liv afsluttet. Det var også blevet en selvstændig del af de danske jøders historie, fordi han var en af de eneste i det jødiske samfund, som i farens stund lagde planer til forebyggelse af skaderne og aktivt medvirkede i redningen. Sompolinskys virksomhed er nu blevet detaljeret beskrevet, men ikke motivationen, der drev værket. Og den kan man kun komme på sporet af ved at betragte hans liv og virksomhed efter Holocaust.

Zionisme og jødisk identitet

Sompolinsky var i 1940 begyndt at studere til dyrlæge. Det var ikke noget tilfældigt valg. Det sigtede direkte på

et fremtidigt liv i det daværende Palæstina. Flere af hans søskende havde også valgt en uddannelse, der var særlig brug for ved opbygningen af "det jødiske hjemland". Hjemkommen efter flygtningetiden i Sverige gjorde Sompolinsky sin uddannelse færdig og påbegyndte en specialuddannelse som mikrobiolog. Den foregik på Pasteur-instituttet i Paris og ved Serum-instituttet i København. Han udvandrede til Israel i 1951. Her begyndte han en karriere som forsker, der fortsatte til langt efter pensionsalderen. Således var han i en alder af 85 aktiv i et samarbejde med læger ved Hvidovre Hospital i et forskningsprojekt. Han arbejdede ved forskellige hospitaler i Israel og blev en af rådgiverne for Sundhedsministeriet. Som en sidegren i denne virksomhed blev Sompolinsky en af initiativtagerne til oprettelsen af Bar Ilan Universitetet – i dag det største universitet i Israel målt på antallet af studerende.

I 1960 kom han til at deltage i en helt usædvanlig operation. I juli måned var Belgisk Congo blevet en selvstændig stat. De 700 belgiske læger, der havde udgjort kernen i landets sundhedstjeneste, forsvandt fra den ene dag til den anden efterladende en befolkning på 13 millioner afrikanere praktisk taget uden lægehjælp. I denne situation besluttede den israelske regering at bringe hjælp. Med kort varsel udrustedes et hjælpekorps med medicin, materiel og 12 læger til Congo. En af dem var Sompolinsky, der blev leder af det forladte Hospital for Tropesygdomme i Léopoldville – nu Kinshasa. Deltagelsen i denne operation betød særlige vanskeligheder og afsavn for Sompolinsky. I den afrikanske jungle var det næsten umuligt at leve efter ortodokse jøders normer, love og regler.

I vor tid tales der ofte om "det moralske kompas", som politiske aktører bør være udrustet med, når de tager beslutninger i komplicerede situationer. Sompolinskys moralske kompas har det hebraiske navn, הלכה *halacha*. Det er betegnelsen for det store juridiske kodeks, som indeholder regler og normer for jødisk etik. En af disse regler har højeste prioritet. Det er pligten til at redde menneskeliv, פיקוח נפש *pikuach nefesh*. Når det gælder om at redde mennesker, er det tilladt at overtræde alle andre lover og regler. Et jødisk visdomsord hedder: "Den, der redder ét menneskes liv, redder en hel verden." Det var motivationen for Sompolinskys aktiviteter i Danmark i oktober 1943 og i Congo i året 1960.

LITTERATUR

Arnheim, Arthur

2015 *Truet minoritet søger beskyttelse. Jødernes historie i Danmark*. Odense: Syddansk Universitetsforlag 2015.

Bak, Sofie Lene

2010 *Ikke noget at tale om: Danske Jøders Krigsoplevelser 1943-45*. København: Dansk Jødisk Museum 2010.

Bertelsen, Aage

1952 *Oktober 43. Oplevelser og tilstande under jødefølgelsen i Danmark*. Aarhus: Jydsk Centraltrykkeri Forlag 1952.

Blüdnikow, Bent og Klaus Rothstein (red.)

1993 *Dage i oktober 43: Vidnesbyrd*. København: Forlaget Centrum 1993.

Hedtoft, Hans

1952 "Forord". Aage Bertelsen: *Oktober 43*. Aarhus: Jydsk Centraltrykkeri Forlag 1952.

Herbert, Ulrich

1996 *Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 1903-1989*. Bonn: J.H.W. Dietz Nachf. 1996.

Hæstrup, Jørgen

1982 *Dengang i Danmark. Jødisk ungdom på trek 1932-1945*. Odense: Odense Universitetsforlag 1982.

Kirchhoff, Hans

1996 "Oktober 1943 – Set från hinsidan". *Historisk Tidsskrift*. Bind 16, række 6, 1996.

Lidegaard, Bo

2003 *Overleveren 1914-1945. Dansk udenrigspolitisk historie*. Bind 4. København: Gyldendal 2003.

Sompolinsky, Meir

2005 *אחד מעיר קופנהגן ליפו Achod Meir Kopenhagen*, Le Yafo 2005.

Vilhjálmsson, Vilhjálmur Örn
2005 *Medaljens Bagside. Jødiske flygtningeskæbner i Danmark 1933-1945*. København: Vandkunsten 2005.

Yahil, Leni
1967 *Et demokrati på prøve. Jøderne i Danmark under besættelsen*. København: Gyldendal 1967 (hebraisk 1966, engelsk 1969).

Meirs liste

Listen nedenfor, som omtales i note 14, findes i aftryk sammen med et brev fra *Jewish Agency* til *Foreign Office* i London med anmodning om at udfærdige visa til de på listen anførte.

UPUBLICEREREDE KILDER

Yad Vashem:
De danske jøders redning under Holocaust af David Sompolinsky (en af de reddede). Arkiv nr. 027/13X (36). En dansk oversættelse ved Bente Batya Melchior foreligger.

Justitsministeriet:
Rigspolitichefens rundskrivelser: 1. oktober 1943.

Danemark

première liste de sionistes vétérans, numérotée: M/438/43/Dk/1 à 85.

No.	Nom et Prénom	Adresse
1.	BACHMANN Walter Dr. et famille	Kopenhague, Stoltenberggade 1
2.	BANKER Julius et famille	"
3.	BESJAKOF D. et famille	"
4.	BRAUN Werner et famille	Iverstrup <i>c. 2. Sallustad pr. Voria Sienby, Sch. Eden</i>
5.	COHN Arnold A. et femme	Kopenhague, Gammeltoftsgade 24
6.	DAVIDSOHN Joseph et femme Fanny née Rosenblum	"
7.	EDELSTEN Benjamin Benny et famille,	" G.I.Kongevej 143
8.	EDELSTEIN Philipp et famille	" " "
9.	EDELSTEN Hermann et famille	" " "
10.	EISENBERG I et femme	" Norre Farimagsgade 55
11.	FRIDERICIA Louis Sigurd Professeur et femme	" Rightshospitalet
12.	FRIEDIGER Max Moses, Grand Rabbin et femme	" St. Kongesgade
13.	FRIEDIGER Erthur	" " "
14.	FREIFELD Rufke et femme	" Birkegade 4
15.	FREIFELD Salomon et famille	" " "
16.	FRIEDMANN S. Magister et famille	" Morre Sogade
17.	FRIGENBAUM E. Dr. et famille c/o Firma Burmester Wajn Schiffswert	"
18.	FISCHER Annalisa	" Norregade 20
19.	GERSTENSANG Abraham et famille	" Oie Suhrsgade
20.	GOLDBERG Eugen et famille	" H.C.Andersensgade
21.	GOLDSCHMIDT Albert et famille	" Norregade
22.	GRABOVSKY Leo et famille	" Ny Kongensgad 6
23.	GRINGST Baruch et femme	" 18, Niels Hemmingsengade
24.	GUTMA Beate	" Norresogade 19
25.	HARTWIG MAREN Magne	" Damgaard Klampenborg
26.	HARTWIG Tilde	" " "
27.	HERTZ Erik et famille	" Palaisgade 4
28.	HERTZ Frederik et femme	" Vognmagersgade 7
29.	HENRIQUES R.B. et famille	" Ny Vestergade 13
30.	HENRIQUES Arthur	" Nybrogade 10

Danemark

No.	Nom et Prénom	Adresse
31.	HURWITZ Stephan Prof. et famille,	Kopenhagen
32.	JACOBSON Wolf S. Rabb. et famille,	" , Oestre Farimagsgade
33.	^{Pr. ans 86} JACOBSON Mirjam	" " "
34.	KAHN Josef et deux enfants	" Gammeltoftsgade 24
35.	KAHN Jacob et femme	" " "
36.	MEMISSARTSCHIK T. et famille, c/o	" Borreborg 68
37.	^{Firma Lyn} KNOEPFELERCEBA Baruch Rabbi c/o	" Oestre Farimagsgade
38.	Jacobson KUTSCHINSKI Jacob et famille	Aarhus, Soendergade 51
39.	LEVISOHN Max et famille	Kopenhagen
40.	METZ Moses et femme	" Osterborgade x2
41.	MELCHIOR Markus Lazarus Rabbi et	" Forchammersvej 20
42.	famille MELCHIOR Werner David	" "
43.	MELCHIOR Arne	" "
44.	MELCHIOR Helga	" Henriksholm Vedbaeck
45.	MARGOLINSKI Julius et famille	" Gothersgade 145
46.	MARGOLINSKI Axel et femme	" Dyrkob 3
47.	MEYER Albert et femme	" Lovstrade 6
48.	MEYER Adolph H. Dr. et famille	" V. Boulevard 31
49.	MOSES Heinrich Dr.	" "
50.	NATHAN Morens et famille	" St. Thomsalle 3
51.	NATHAN W. et famille	" "
52.	NATHANSEN Henri	" "
53.	NATHANSEN Ino et Margo	" Ringkoppinggade
54.	OPPENHEJM Moritz, avocat et famille	" Lundsgade 4
55.	OPPENHEJM Kaj, avocat et famille	" Raadhuspladsen 29
56.	OSPOAAT Isaak Oskar et femme	" Landemeerket 55
57.	OSPOWAT Salomon et femme	" Borgmestervangen 4
58.	OSPOWAT Leo	" " "
59.	RESNICKZI Leo et famille	" Istedgade Bwe
60.	ROSENBLUM Samary	" Rokilde Pr. Pirhoj

Danemark

No.	Nom et Prénom	Adresse
61.	RUBEN Magnus, avocat, et femme	Kopenhagen, Vodroffsvej 3A
62.	SAMSON Abraham et femme	" 74, Norre Farimagsgade
63.	SAMSON Isidor et femme	" " " "
64.	SAMSON Julius et famille	" " " "
65.	SAMSON Moses Jesajas et famille	" Gathersgade 158
66.	SCHILD Josef et famille	" Gammelkongevej 157
67.	SKOROCHOD Nachum et femme, Firma Triangel N.	" Frihavsgade 9
68.	SLOR Benjamin et famille	" Dansplads
69.	SOLBIK Jerocham et famille	" Moellebakken 31
70.	SOMPOLINSKI Jacob et famille	" Broenshoj Nansensgade 90
71.	SOMPOLINSKI Sarah	" " "
72.	SOMPOLINSKI David	" " "
73.	SOMPOLINSKI Kaja	" " "
74.	SOMPOLINSKI Freddy	" " "
75.	SOMPOLINSKI Isak et famille	" Hareskovej 309
76.	SOMPOLINSKI Abraham et famille	" Hareskovby Odensegade 26
77.	STEIN M. et femme	" Ryesgade 3
78.	STEIN Meier	" " "
79.	STEIN Bezalel	" " "
80.	STEIN Lea Frida	" " "
81.	SULZBERGER Josef et famille	" 79, Holger Danskevej
82.	WINKLER Ernestine	" Vendersgade 13
83.	WINKLER Menascheh	" " "
84.	WINKLER Ephraim	" " "
85.	WELLNERA P. et famille	" Blagaardsgade 35
86.	Jacobson Cecilia (non listet 2.1.43)	

NOTER

1. Yahil 1967, s.103.
2. Hæstrup 1982, s. 189-196.
3. Ibid., s.189-01.
4. Blüdnikow og Rothstein 1993, s. 26-27.
5. Hedtoft 1952, s. 12.
6. Kirchhoff 1996.
7. Bertelsen 1952, s. 26-27. Bertelsens bog er oversat til engelsk, hebraisk, tysk, fransk og kinesisk. I den engelske udgave publiceret i USA anbefales værket i et forord af Albert Einstein.
8. Sompolinsky 2005, s. 23.
9. Passet er opkaldt efter nordmanden Frithjof Nansen, der ledede det internationale flygtningearbejde.
10. Herbert 1996, s. 214.
11. Sompolinsky 2005, s. 123.
12. Ibid., s. 122.
13. Vilhjálmsón 2005, s. 55-59.
14. Kopien af den maskinskrevne liste er i min besiddelse. Jeg modtog den fra Meir Sompolinsky i 1996.
15. Flere gange i løbet af besættelsens første år verserede der rygter om, at tyskerne ville kræve indførelse af foranstaltninger mod jøderne. I 1942 tilkaldte kirkeminister Fibiger overrabbiner Friediger for at forsikre ham om, at de danske politikere ville afvise sådanne tyske krav.
16. Yad Vashem, Jerusalem. Arkiv nr. 027/13X (36). En dansk oversættelse ved Bente Barya Melchior foreligger.
17. Yahil 1967, s 253
18. Nogle af besættelsestidens historikere har beskrevet Holocaust i Danmark relativistisk, således: "De danske jøders tabstal på mindre end 100 ud af 7.000 forekommer mirakuløst sammenlignet med landene omkring os" (Lidegaard 2003, s. 545). Man kan ikke beskrive lidelse ved at hævde, at mange havde det værre. De mange senere beretninger fra dansk-jødiske børn, der blev deporteret til Theresienstadt, er ægte udtryk for lidelser, som tyskerne påførte jøder under Holocaust.
19. Rigspolitichefens rundskrivelser: 1. oktober 1943, Justitsministeriet.
20. Se Bak 2010.